

Antropomorf Mende-masker,
met ingetogen gelaat. Voor-
zien van een hoofdtooi.
Aan de onderzijde van het
masker bevinden zich een
aantal gaatjes waaraan
een kraag van raffia kan
worden vastgemaakt.
Collectie Wereldculturen
verzameld voor 1967.

SIERRA LEONE. — Bundoo devil. *Gumdihote Jiuase Thren ufobeyo*

Het Sande-genootschap

Deel I

‘The Bundu is a society that affects only the women, and it is worked with even greater secrecy than the Poro. The Bundu bush, where the young girls are trained, is always selected in a very secluded spot and there is nothing to give any indication of its whereabouts.

It is enshrouded in mystery.’

Zo begint Thomas Alldrigde, de eerste gouverneur van Sierra Leone, in 1901 het hoofdstuk over het Bundu- of Sande-genootschap in zijn boek *The Sherbro and its Hinterland*. Het bestaan van een vrouwen-genootschap genaamd Sande is bekend bij een groot aantal volken in Sierra-Leone, Liberia, Guinee en Ivoorkust. Waarschijnlijk is het genootschap

ontstaan bij de Gola in Liberia. In 1506 maken de Portugezen namelijk al melding van een dergelijk genootschap bij de Gola. Bij de Mende en de Vai deed het genootschap pas begin 19^e eeuw zijn intrede.

In dit artikel wordt voornamelijk het Sande-genootschap van de Mende beschreven.

Foto's: 1930 Bolinder-expeditie © Statens museum för världskultur

Naast het Sande-genootschap kennen al deze volken ook een mannengenootschap, Poro genaamd.

De eerste uitgebreide beschrijving van het Sande-genootschap is van de hand van Olfert Dapper uit 1668 in *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche gewesten*.

De naam

Het Sande-genootschap ontleent zijn naam aan de geest Sande waarvan men gelooft dat ze de Sande-vrouwen gedurende hun hele leven beschermt en leidt. Doordat het genootschap bij veel verschillende volken voorkomt, zijn verschillende namen in omloop: Sande of Bundu, Bo of Bwa, li la bo, Zade Ku en Simo.

Hiërarchische structuur

Het Sande-genootschap kent een sterke hiërarchische structuur met een hoofdvrouw, *majo*, en diverse graden daaronder.

Verspreidingsgebied van het Sande-genootschap.

Bron Wikimedia bewerking André Smit

Uiterst links: Vai Sandevrouwen met gemaskerde danser.

Links: Vai helm masker (hoogte 30cm) van de foto.

Boven: Meisjes bij de omheining van het kamp in het bos.

De majo (zo, ma, zokema of mzoa) is het hoofd van een gemeenschap, die meestal meerdere dorpen beslaat. Het is een vrouw die over een uitstekende plantenkennis beschikt, aangezien zij ook instaat voor de behandeling van allerlei ziektes en kwalen veroorzaakt door geesten en waarzeggers en de besnijdenis uitvoert. Geneeskundige planten worden *bale* genoemd. De majo moet in staat zijn om te communiceren met de Sande-geesten. Ze is het juridische hoofd en neemt beslissingen aangaande het overtreden van regels en de straffen die hierop volgen. Ze woont alleen in het huis waar de Sande-maskers en andere Sande-objecten worden bewaard.

De majo wordt bijgestaan door *soweisia* (enk: *sowei*), de middelste graad. Dit zijn oudere Sande-vrouwen die de initiatie van de jonge meisjes regelen. De *soweisia* staan in voor de verzorging en het onderhoud van de objecten en van de medicijnen. De vrouwen met deze graad mogen een eigen masker bezitten, dat bewaard wordt in het huis van de majo. Elk dorp kent haar eigen *sowei*, grotere plaatsen hebben meerdere *soweisia*, elk met hun eigen groep vrouwen.

De *soweisia* worden bij het uitvoeren van de initiatie geholpen door de *klawa*, die een soort tussenpersoon vormen tussen de *soweisia* en de *initiandi*. De *klawa* geven de *initiandi* goede raad en helpen

hen de lessen, die de *soweisia* hen leren, ten volle te begrijpen.

De *klawa* zijn ook de bemiddelaars tussen de ouders van de *initiandi* en de leidsters van het Sande-genootschap. De rang onder *sowei* is *ligba*, zij en de *sowei* instrueren ingewijden in zang, dans en ambachten. Ook zij onderhouden de maskers en verschillende medicijnen. Een gewoon lid wordt *nyaba* genoemd. Vrouwen in opleiding zijn *mbogdoni*. Een niet-lid is *kpowa*. *Kpowa* betekent onwetend, dom, achterlijk, gestoord, krankzinnig. Met de opleiding en inwijding in de geheimen komt ook de wijsheid.

Initiatie

Een belangrijke taak van het Sande-genootschap is de initiatie, de opleiding van jonge meisjes tot volwassen vrouwen. Deze opleiding vindt plaats tijdens het droge seizoen, wanneer de meisjes gemist kunnen worden op het veld en wanneer het in het bos het meest koel is.

**Van links naar rechts:
Sande masker met
raffia, 20e eeuw,
Birmingham museum
of art.**

**Twee Sande-dansers
Foto C.H. Firmin,
± 1900.**

**Sherbro helmmasker,
19e eeuw.
© Brooklyn Museum**

**Sande-helmmasker
van de Mende
© Yale University
Art Gallery**

De lengte ervan kan variëren van enkele weken tot enkele maanden, afhankelijk van de leeftijd, schoolopleiding, afstamming etc. De meisjes worden gescheiden van hun familie en leven in een afgesloten kamp in het bos, de bush-school, *kpanguima*, genaamd.

Ongeveer bij de leeftijd van 13-16 jaar, maar ook eerder, nemen de meisjes deel aan de initiatie waar hun geleerd wordt om hardwerkende, bescheiden vrouwen te worden, die zich goed gedragen in de maatschappij naar ouderen en naar hun echtgenoot toe. De initiatie wordt betaald door de ouders van het meisje of door de man met wie het meisje zal trouwen.

Bij de initiatie krijgen ze ook een nieuwe naam, als symbool van hun wedergeboorte als een nieuw persoon.

Besnijdenis

Centraal bij de initiatie staat de clitoridectomie. Deze vindt plaats aan het

Besnijdenis

Female Genital Mutilation (FGM), verwijst naar alle ingrepen waarbij (een deel van) de vrouwelijke genitaliën (wordt) worden verwijderd of verminkt om niet-medische redenen.

In de gemeenschappen waar FGM wordt uitgevoerd is het een diepgewortelde, eeuwenoude traditie.

Het wordt beschouwd als een verplichting binnen de gemeenschap en als een garantie voor reinheid en maagdelijkheid, waardoor meisjes geschikte huwelijkspartners worden. De besnijdenis maakt meisjes tot een volwaardig lid van de gemeenschap.

FGM is een cultureel verschijnsel en niet religieus bepaald. Een onbesneden meisje heeft een slechte positie in de maatschappij en zal moeilijk aan een huwelijkspartner komen.

Tot een aantal jaar geleden was het niet mogelijk in het openbaar over FGM te spreken, laat staan het te weigeren. Door diverse bewustwordingscampagnes begint hierin langzaam verandering te komen.

begin van de afzonderingsperiode. De ingreep moet een voorteken zijn van de pijn die een vrouw tijdens de bevalling ervaart. De schok van deze ervaring test ook het fysieke uithoudingsvermogen van een Mende-vrouw. De gedeelde pijn van de clitoridectomie zorgt voor een permanente band tussen de ingewijden. Geloften, die een sociale band uitdrukken, worden na de operatie afgelegd. De geloften zijn een metafoor voor de steun die de vrouwen zullen hebben tijdens de pijn van de bevalling. De besnijdenis wordt noodzakelijk geacht om Mende-kinderen, die vóór de initiatie als neutraal (niet mannelijk of vrouwelijk) worden beschouwd, te veranderen in volwassenen met een geslacht. Men denkt ook dat genitale verminking het mannelijk residu van het vrouwelijke verwijdert.

Lessen

Terwijl de meisjes herstellen van de besnijdenis, krijgen ze les van oudere

Sande-vrouwen over het leven van een volwassen vrouw. Ze leren koken, zieken verzorgen, spinnen en weven, als ook andere huishoudelijke werkzaamheden. De meisjes leren wat vrouwelijke wijsheid, schoonheid, gratie en zelfbeheersing is. Zang en dans zijn specifieke vaardigheden die worden aangeleerd onder meer tijdens de ceremonies, die tijdens de initiatieperiode plaatsvinden.

Alle meisjes worden ingewijd in het Sande-geenootschap en blijven levenslang lid. Het lidmaatschap en de banden

die tijdens de initiatie zijn gevormd met andere meisjes van dezelfde leeftijd en met oudere vrouwelijke mentoren, vormen een aanvulling op de banden met geboortefamilies en met de families van toekomstige echtgenoten met wie ze zullen leven.

Maskerades

Door middel van het optreden van gemaskerde dansers wordt het publiek op de hoogte gehouden van belangrijke gebeurtenissen die zich voordoen in de bush-school. Er wordt gedanst met

Boven: Initiandi bedekt met witte klei.
Uit T. J. Alldridge, 1901

Links: Vai Sande-masker uit Sierra Leone
eind 19e eeuw. ©The Trustees of the British Museum

helmmaskers, die *sowo-wui* of *soweisia* (enkelv. *sowei-wui* of *sowei*) genoemd worden, naar de graad van de oudere Sande-vrouwen die de leiding over het kamp hebben en die de dans uitvoeren.

Tijdens de initiatie-periode zijn er drie momenten waarop de maskers in het dorp verschijnen.

Het eerste moment wordt *yaya gbeghi* of *yaya* genoemd en vindt plaats twee of drie dagen na de aanvang van de initiatie. Sowei-wui verschijnt in het dorp, terwijl de meisjes herstellen van hun besnijdenis. Het meldt aan de dorpeelingen dat er nieuwe mensen in het Sande-genootschap geïnitieerd zijn. Het masker danst niet tijdens deze gelegenheid, want er is nog geen

reden om iets te vieren. Het zwaait met bladeren en steelt eten.

Tweede maskerade

Ongeveer twee weken later verschijnt sowei-wui opnieuw. Vergezeld door andere sowei-vrouwen kondigt het masker aan dat de meisjes de volgende dag naar het dorp komen. Dit is wel reden tot feesten, dus sowei-wui danst de hele nacht door. Er worden bijdragen in de vorm van rijst, olie, vis en geld bij de families van de initiandi ingezameld. De sowei-vrouwen bereiden *gani*, een speciaal gerecht dat medicinale kruiden bevat. Dat wordt meegenomen naar de initiandi in het bos. Nadat de meisjes de *gani* hebben gegeten, worden ze verwelkomd in het dorp. Men noemt dit evenement *ndabiti*. De meisjes zijn versierd met speciale attributen, zoals een witte doek om hun hoofd en middel, touwen rond hun middel. Hun huid is wit gemaakt met een mengsel van witte klei (kaolien) en vet.

(hojo) Op deze manier wordt hun sociale status als initiandi aangegeven en zijn mannen gewaarschuwd om geen seksuele relaties met hen aan te gaan.

Zowel het masker als de initiandi dansen tijdens deze gelegenheid.

Derde maskerade

Het masker treedt een laatste keer op wanneer de meisjes de hele initiatie doorlopen hebben en aan het dorp voorgesteld worden als volwassen vrouwen. De ceremonie wordt *ti sande gbua* genoemd en vindt twee weken tot maximaal twee maanden na de *ndabiti* plaats.

De ceremonie neemt meerdere dagen in beslag en begint wanneer de initiandi worden

Links: Initiandi met hojo-klei bedekt en met gordels van natuurlijke vezels, 1889 ©British Museum

Onder: Een palet om hojo-klei op aan te maken, 36,5 x 8,5 cm en 10 cm hoog, midden 20e eeuw, ©The Trustees of the British Museum

afgezonderd in een afgesloten ruimte, *gumi*, die dichtbij het huis van de Sande-leidster gebouwd wordt. De meisjes zijn gekleed in witte doeken en hun lichaam is ingewreven met witte klei. Ze verblijven drie dagen in deze ruimte. Tijdens die drie dagen danst het *sowei wui-masker* elke nacht. Er worden nieuwe, mooie kleding en sieraden (vroeger vaak van zilver) voor de initiandi bij hun familie opgehaald en de laatste betaling aan het genootschap wordt gedaan. Op de derde dag worden de meisjes naar de rivier geleid, waar ze ritueel gewassen worden. Ze worden ingewreven met olie en gekleed in de mooie, nieuwe kleding. Het *sowei wui-masker* begeleidt hen terug naar het

dorp, naar de *barri*, een open plein in het centrum van het dorp. Daar worden ze aan de rest van het dorp als nieuwe, volwassen vrouwen voorgesteld. De initiandi worden hartelijk verwelkomd door hun familie en er wordt meerdere dagen gefeest. Na dit feest, en dus na het einde van de initiatie, gaan de meisjes naar hun bruidegom.

Hojo

De witte klei (kaolien), die bij de initiatie op de lichamen van de meisjes gesmeerd wordt, wordt gewonnen in moerasgebieden of in de rivier. De klei wordt gespoeld en de fractie die in het water zweeft, wordt gefilterd. Vervolgens droogt men het filtraat en vermengt het met vet. Hierdoor kan het beter op de huid aangebracht worden. Het klei-vetmengsel staat bekend als *hojo*, *hoso* of *kobwoso*.

Wit is de kleur van het Sande-genootschap. Voor de Mende betekent de

puurheid van wit de reinheid en afwezigheid van onvolkomenheden. Wit staat symbool voor de geestenwereld en voor de geheime delen van de samenleving waar mensen streven naar de hoogste normen.

De witte kleur kan ook in verband gebracht worden met de rouw. De meisjes rouwen om hun symbolische dood en om het afscheid van hun oude leven.

Verder zou de kaolien ervoor zorgen dat de koorts, die vaak opkomt na een clitoridectomie, wordt tegengegaan. Voorwerpen en mensen die gemarkeerd zijn met hojo staan onder bescherming en gezag van de Sande-geest.

**Initiandi in hun nieuwe kleding (let op de westerse stijl van de jurken).
Uit: T. J. Alldridge 1901**

**Sande-helmmasker van de Gola
©Brooklyn Museum**

De moderne tijd

Ook vandaag de dag speelt het Sande-ge-nootschap een belangrijke rol in het leven van de vrouwen in deze regio.

De rituelen hebben zich aangepast aan de tijd. De initiaties in de bush-school duren nog maar een aantal weken, meestal tijdens de schoolvakanties en zijn nu ook midden in de stad te vinden.

De natuurlijke verf- en kleurstoffen en de olie om de maskers te laten glimmen is grotendeels vervangen door westerse producten zoals schoolbordverf, plak-kaatverf en schoensmeer.

Er worden nog steeds maskers gesneden en gebruikt. De raffia is niet meer ge-verfd of juist in felle kleuren uitgevoerd. Sinds de jaren 50 van de vorige eeuw worden moderne kleren gedragen zoals jeans en sportschoenen.

smitwou@xs4all.nl

Literatuur

- Allridge T.J.** (1901). *The Sherbro and its Hinterland*. London: Macmillan and Co
- D'Azevedo, W.L.** (1973). Mask makers and myth in Western Liberia. In: A. Forge (ed.) *Primitive art & society*. Oxford: Oxford University Press for Wenner-Gren Foundation
- Gower, T.** (1980). *Art of the Mende from Sierra Leone*. Glasgow: Glasgow Museums and Art Galleries.
- Grootaers, J.-L. & Bortolot, A.** (2014). *Visions from the Forest: The Art of Liberia and Sierra Leone*. Seattle: University of Washington Press
- Lamp F.J.** (2014). The Master of the Rainbow Eyes: A Prolific Carver of the Mende of Sierra Leone. In: *Yale University Art Gallery Bulletin*, Recent Acquisitions, pp. 47-53
- Little, K.L.** (1951). *The Mende of Sierra Leone: A West African People in Transition*. London: Routledge & Kegan

Olufemi Richards, J. V. (1971).

Factors of limitation in the art forms of the Bundu society of the Mende of Sierra Leone. Evanston: Northwestern University.

Olufemi Richards, J.V. (1974).

The Sande Mask. In: *African Arts* VII (2): 48-51.

Phillips, R. (1995).

Representing woman: Sande masquerades of the Mende of Sierra Leone. Los Angeles: Fowler Museum of cultural history.

Phillips R. (2002).

Masking in Mende Sande Society Initiation Rituals. In: F. Harding. *The Performance Arts in Africa: a Reader*. London and New York: Routledge

Taylor, B.K. (2014).

Sierra Leone: The Land, Its People and History. Dal es Salaam: New Africa Press

Internet, geraadpleegd febr 2020

- De Becker, L.** (2007). *Het schoonheidsideaal in de West-Afrikaanse kunst: een vergelijkend onderzoek naar sowo wui-maskers van de Mende en nyeleni sculptuur van de Bamana*. Masterscriptie Universiteit Gent. lib.ugent.be/rug01/001/273/315